

KOSMISCHE TENDENSEN IN HET HUMANISME

U moet goed begrijpen dat het humanisme een verzamelnaam is. Als wij ver terug willen gaan, dan kunnen wij zelfs humanistische tendensen vinden vooral bij de Grieken. Wij kunnen zeggen, dat er in de middeleeuwen reeds zeer veel humanistische denkwijzen bestonden. In de moderne tijd denkt men: Ach, het humanisme, dat is iets waarin ze zeggen: een mens moet goed zijn, omdat hij mens is. Nu kan ik het met die denkrichtingen eens zijn wat hun stelling betreft, maar ik geloof niet dat wij die als exclusief humanistische groepen kunnen beschouwen. Laten wij proberen - willen wij de kosmische betekenis ervan een beetje begrijpen - eerst eens te zien wat er eigenlijk met het humanisme is gebeurd.

Ik wil de oude filosofen even overslaan (het geheel komt overigens uit de z.g. arische cultuur voort) en beginnen zo omstreeks 1600 - 1700. Eigenlijk al iets vroeger, want Paracelsus b.v. kunnen wij reeds als een humanist beschouwen.

De kerk had een aantal stellingen. Deze kwamen hierop neer:

De mens is op aarde om te lijden en te geloven en zo in duldzaamheid het hemelrijk voor zich te verwerven. Zij zeiden het dan niet precies met zoveel woorden, maar daar kwam het wel op neer. Dat betekende dus, dat de mens kritiekloos alles maar moest aanvaarden, dat hij geen recht had om voor zichzelf op deze wereld ook maar iets na te streven wat hij leuk vond. Het ging er niet om wat hij zelf voelde als juist; het ging erom wat de kerk zei.

Als wij nu te maken krijgen met humanisten, dan zijn dat mensen die zeggen: Ik vind dat allemaal wel leuk wat jullie zeggen, maar hoe zit dat nu eigenlijk in elkaar? De eerste humanisten waren mensen, die geloofsstellingen (de geloofsleer) filosofisch probeerden te verklaren en te ontleden. Zij waren zeker niet - en dat moeten we wel uitdrukkelijk stellen - mensen, die niet in een God geloofden. Zij waren eenvoudig mensen, die zeiden: Onze relatie met de kosmos is een andere dan die de kerk stelt, want de feiten wijzen het uit.

Laten wij nu eens kijken hoe die geloofsstellingen dan moeten worden geïnterpreteerd om nog wat dichter bij de werkelijkheid van ons leven te komen.

Dit was een heel grote stap vooruit. Het Vissen-tijdperk had geleid tot een slaafse aanvaarding van een dictum van een paar z.g. deskundigen. De mensen, die geloofden, waren in wezen onderworpen aan een willekeur, die hun geweten, hun vermogen tot denken aan banden legde.

Nu komen hier de eerste filosofische humanisten. Erasmus is er een van. Spinoza is de grotere, hij komt iets later. Hier krijgen wij dan te maken met het denkbeeld: wij moeten God en alles wat er over God wordt verteld in relatie kunnen brengen met onszelf. Deze aarde is niet een soort wachtkamer van een tandarts, waarin iedereen zit te wachten totdat hij van pijn bevrijd de eeuwige zaligheid kan binnen dartelen. Zo gaan deze denkers dus stellingen opbouwen, waarin de mens eigenlijk meer centraal komt te staan. De mens is niet meer alleen het schepsel Gods dat krachtens zijn rede meer dan een ander schepsel heeft te gehoorzamen en te geloven. Neen, de mens is een wezen dat uit zichzelf denkend probeert God te benaderen. In kosmische zin is dit erg belangrijk, omdat voor de geest - en ongetwijfeld ook voor de mens - het heel prettig is als je zelf op grond van je ervaringen contact met het Oneindige kunt vinden.

Wij vinden dan ook bij de eerste humanisten veel mystici. Maar mystici die hun ervaringen niet meer beschouwen als iets wat door God wordt geregeerd zonder meer, maar die zich afvragen: Waar komt het vandaan? Wat betekent het?

Dan vinden wij mensen, die proberen de menselijke samenleving a.h.w. mede filosofisch te ontleden. De relatie van maatschappij en God wordt dan eveneens gedefinieerd. Op den duur komt men tot de conclusie (ik kan hier natuurlijk niet alle fasen helemaal gaan behandelen) dat de mens deel is van de natuur. Rousseau is onder meer een van degenen, die in dit opzicht voor de humanisten heel erg belangrijk is. Deze filosofen stelden: Het is de natuur waarvan wij

deel zijn. De natuur is de goddelijke schepping als men het zo wil zeggen, maar het is vooral onze wereld. Wij moeten leven in overeenstemming met de natuur. Wij kunnen ons niet losmaken van het feit, dat wij deel van de natuur zijn. Je kunt nu wel vertellen dat God dit of dat eist, maar dat is absoluut onlogisch want dan had hij ons eenvoudig niet neergezet in de wereld zoals Hij die heeft geschapen. Wij zijn deel van de schepping, wij staan er niet boven. Wij behoren ook bij de beestjes. Daardoor begint men ook met de logica te werken. Dat is een nieuwe omwenteling, die weer heel belangrijk is al zit daar eigenlijk ook wel weer een haakje aan.

Als ik logisch denk, dan ga ik uit van alle mij bekende feiten. Als God wil dat ik meer aanvaard dan de door mij erkende feiten en mijn interpretatie daarvan, dan is het Zijn volste recht. Het is Zijn macht, Zijn kracht om in mij of buiten mij de gegevens te verstrekken, waardoor ik mijn logische gedachtegang verder kan voortzetten in de richting van hetgeen God wil. En als dat niet zo is, waar is dan de reden dat men beweert "dit is Gods wil", of: "zo is het lot van de mens." Daarmee gaat de mens dus zijn eigen waarde beter beseffen, maar ook zijn persoonlijke verplichting, zijn aansprakelijkheid. O zeker, in deze tijd is er nog een groot tekort aan begrip voor persoonlijke verplichting, voor persoonlijke aansprakelijkheid, dat geef ik toe. Vaak toch zijn het die mensen geweest, die hiermee een begin hebben gemaakt.

Zij hebben gezegd: Je bent mens. Je bent als mens deel van de natuur. Je gehele omgeving is gebaseerd op een aantal feiten, die vanuit menselijk standpunt een logische samenhang hebben. Indien deze samenhang in de feitelijke wereld niet wordt bestreden, weiger ik om een ander soort logica toe te passen voor het bovennatuurlijke. Ik wil eventueel het bovennatuurlijke aanvaarden, maar mijn eigen gedrag kan slechts gebaseerd zijn op de logica van mijn persoonlijk bestaan.

Voor een geest betekent dit, dat zij niet meer wacht. Het idee van wachten totdat God je binnenleidt in het eeuwige rijk of je door een schop tegen het geestelijk achterwerk naar lagere, hetere regionen zendt, dat is voorbij. Ik ben. Ik, mens, sta tegenover God. Wat God met mij doet, dat is Zijn zaak. Maar ik als mens moet leven vanuit mijn mogelijkheid, mijn benadering van God en van de gehele wereld. In deze tijd komen er dan ook mensen die zeggen: Ja, maar die God waarover jullie praten, dat is niets. Ik geloof, dat dat ook wel erg nuttig is. Weet u, de meeste mensen vereren goden, die zijzelf hebben gemaakt en ik meen, dat de christenen daarop geen uitzondering maken. Het gaat er niet om wat achter die God of in die God verborgen zit maar het gaat doodgewoon om datgene, wat zij vereren, om de denkbeelden die zij hebben.

Als u b.v. Afrikaanse christenen en Nederlandse christenen neemt, dan ziet u twee volkomen verschillende Godsvoorstellingen, twee totaal verschillende denkwerelden, een geheel verschillende geloofsbenadering, een geheel andere gedachtebenadering van die godsdienst. Moet men dan nog zeggen, dat het een geheel is? Ja, natuurlijk, het wordt u verteld., het is een geheel, Rome is een heilige kerk en het christendom - ook na de Reformatie - is in wezen een geheel waarbij allen verbonden worden door Christus. En dan vergeten zij er maar bij dat Christus in bepaalde negergroeperingen meer wordt beschouwd als een soort heilige sjamaan, een toverdokter, die alles goed maakt en die als helpers zijn apostelen heeft en bovendien nog een stelletje evangelisten, want die worden ook vereerd. Dan zeggen zij: Marcus, Lucas, Johannes komen tezamen en die zullen met Paulus ons wel eens even helpen om te bereiken wat wij zelf niet kunnen.

Deze grote verschillen in denken en in geloof moeten wij gewoon erkennen. Het is geen kwestie meer van: Hoe kunnen wij de schijn van eenheid bewaren? Het is een kwestie van: Hoe sta ik tegenover het leven? De humanisten van het einde van de 19^e eeuw zijn zover gekomen dat zij zeggen: Wat weet ik van God af? God is geen logisch wezen. Ik ga uit van de natuur, van het denken van de mens. Ik wil dichterbij de natuur leven. Ofschoon tegen het einde van de 19^e eeuw de mens al heeft geleerd, dat dat meestal een illusie is. Maar zelfs dan zien wij nog de trek naar de natuur. Het is ook opvallend, dat juist in die periode jeugdbewegingen bloeien met humanistische achtergronden en tendensen, die de jongeren voortdurend naar buiten brengen, in de natuur laten spelen, laten zoeken naar een beetje betekenis. De christenen hebben dat overigens. Zij hebben b.v. van de Dageraad een z.g. fascistische jongerenbeweging (jongens en meisjes) gemaakt en onmiddellijk komen de katholieken met de Graalmeisjes en de Graalridders. De ridders zijn snel gesneuveld, de meisjes hebben het een tijdje volgehouden. Typerend, hier imiteert het geloof in wezen de

ontwikkeling van het humanisme, waardoor een totaal nieuwe maatschappelijke benadering ontstaat. Ook het sociaal denken, zoals u dat tegenwoordig waarschijnlijk heel normaal vindt, is gebaseerd op humanisme en niet op het christendom.

Het christendom is in wezen eigenlijk nog een beetje het gevoel van "Wij zijn verplicht als wij het beter hebben voor onze naaste te zorgen". Met andere woorden: de liefdadigheid. Daartegenover stelt het humanisme de solidariteit. Een gevoel van verbondenheid dat in zichzelf reden is voor een bepaald gedrag, terwijl de liefdadigheid van het christendom ergens toch wel een kwestie is van "ach, voor een paar gulden kun je een hoop eeuwige zaligheid kopen".

Als je ziet hoe het humanisme verder gaat, dan ontdek je dat steeds meer mensen beginnen te beseffen (in de godsdienst en ook bij degenen die het bestaan van God willen loochenen, de activisten e.d.), dat de mens zelf een waardigheid heeft. Je kunt niet mens zijn zonder gelijktijdig aan bepaalde normen te voldoen. Er is geen goddelijke norm voor het mens-zijn, geen scheppende norm waaraan je niets kunt doen. Neen, er is een persoonlijke erkenning van leven, van maatschappij en eventueel van eeuwigheid waarop je je leven en denken baseert. Dit houdt in, dat een geest die overgaat in een heel andere positie komt te staan. Zeker, de engelenkoren zijn afgeschaft. Vroeger waren ze er ook niet, maar zij werden als illusie in stand gehouden om degenen die binnenkwamen tenminste een beetje op hun gemak te stellen. Nu treffen wij soms nog enkele van die gevallen aan, maar dat zijn niet zo gek veel meer. Het is nu een kwestie van: heb ik contact met een mens? Kan ik reageren, kan ik ook beantwoorden aan bepaalde eisen van waardigheid? Kan ik begrip hebben voor een coöperatief principe? Als je dat hebt, dan kun je ook een harmonie aanvaarden. Dan verwacht je geen openbaringen. Je wilt geen filosofische beschouwingen meer. Neen, je wilt een praktische uitwisseling.

U zou kunnen zeggen, dat het humanisme geëvolueerd is uit een Olympisch denken, waarbij de goden representanten worden van de mensenwereld via een vroeg-alchemistisch en filosofisch denken waarbij later de oude filosofen opnieuw worden ontdekt. Als Aristoteles enz. weer gaan meetellen, dan hebben wij inderdaad te maken met - wat wij noemen - humanistische ontwikkeling. Vandaaruit komt men langzaam maar zeker tot de feiten.

Nu is de kosmos met alle illusies, die daarin voor de mens kunnen bestaan, toch een wereld van feiten. Wij kunnen grijpen naar een groot aantal waarden (Oud-Indische geschriften b.v.) om daardoor ons denken te verscherpen. Wij kunnen grijpen naar verschillende filosofen zoals Nietzsche, Kant, Schlegel, Schopenhauer, alleen maar om te leren hoe wij zouden kunnen denken. Maar wij zijn het die denken. Wij beginnen te begrijpen dat wij zelf het middelpunt zijn van een kosmische werkelijkheid. En door dit besef wordt ons reageren op alle tendensen, die uit de kosmos komen (hoog-geestelijke zowel als de meer materiele, ook de persoonlijke) bewuster. Het is niet meer God zendt mij; of: ik hoor een paar engelen tot mij zeggen, maar doodgewoon: ik heb in mij gevoeld en begrepen; desnoods: ik heb in mij een God gevonden. Maar niet meer het idee: er zijn machten buiten mij die mij manipuleren. De materie zelf kent machten genoeg die je manipuleren. Daar behoef je niet nog een paar geestelijke krachten bij te scheppen. Dit is van belang, niet alleen voor de mensheid of voor de enkele mens, maar ook voor het geheel dat die mensheid geestelijk representeert.

Men heeft wel eens gezegd (het is een mooie beeldspraak): Eens was het de Rode Adam. Een deel van zijn substantie verloor hij aan de duivel en de Rode Adam viel uiteen. Nu moet hij zijn ziel, zijn eenheid weer opbouwen. Ik geloof nu niet, dat die legende helemaal waar is maar ze drukt wel iets uit wat belangrijk is. Alles wat mens is, mens zal zijn, mens is geweest, behoort bij elkaar. Wij hebben als het ware één weg, een gerichtheid om eenheid met de kosmos te vinden. Dat ligt gewoon in onze ontwikkelingsgang. Maar die eenheid kunnen wij nooit bereiken omdat iemand dat van bovenaf zegt. Dat kunnen wij alleen bereiken doordat wij het zelf zijn. Zolang wij steunen op een gezag van bovenaf, zijn wij misschien slaafs. Dat gezag kan dan alleen geschieden door straffen.

Opvallend is b.v. de reactie van het christendom op de ontwikkeling van het humanisme en de verbreiding daarvan. Vroeger - en dat is nog niet eens zo lang geleden - bestond de kerk voor driekwart eigenlijk uit het verkondigen van de straffen, die je zou ondergaan, indien je ongehoorzaam was geweest. Hellepijnen, hellesmarten, wonderlijke openbaringen van verdoemde geesten, de listen van de duivel om de mens te verleiden stonden op het

hoofdprogramma. De liefde van de Vader en van Jezus kwamen er dan wel eens een keertje bij, omdat het anders helemaal zo somber werd. Tegenwoordig hoor je de term, dat God liefde is. God is zelfs in het christendom van vandaag iets anders aan het worden voor de mensen. Hij is niet meer de toornige criticaster, de tiran die elk woord dat Hij spreekt volledig waargemaakt wil hebben door de mensen, terwijl Hij gelijktijdig situaties schept waardoor dat moeilijk is. God is nu geworden de instandhoudende liefde. De Christus is niet meer de Verlosser alleen maar van verdoemde zieltjes, die dan uitverkoren door het juiste doopsel en de juiste geloofspraktijk zalig mogen worden. De Christus is ook meer en meer een voorbeeld geworden. Het leven van Jezus betekent niet meer het onbereikbare; het betekent een leid snoer voor een persoonlijk menselijk bestaan. Dit is van een ontstellend grote betekenis.

Nu heb ik reeds gezegd, dat deze nieuwe reformen het bestaan van een God verwerpen. Ik vind het eigenlijk niet helemaal aanvaardbaar maar dat ligt aan mij. Het ligt niet aan die mensen, want zij kunnen er eerlijk in geloven. Maar is het dan niet belangrijker dat de mensen elkaar helpen, dat zij elkaar psychisch en fysiek steunen en bijstand geven omdat zij mensen zijn, dan dat zij geloven in alle dingen en elkaar in de steek laten? Eenheid omdat je mens bent. Een kosmisch teruggroeien naar de werkelijke broederschap, de werkelijke verwantschap, daar ligt volgens mij wel de hoogste kosmische betekenis, die je je maar kunt denken. U zou zeggen: Maar al die humanisten en al hun stellingen, wat moet je daar nu eigenlijk mee beginnen?

Ik geloof dat u een groot gedeelte van hun denkwijzen en stellingen ter kennis moogt nemen omdat ze u interesseren. Maar ik geloof niet dat u zich daardoor mag laten bepalen in wat u gelooft en denkt, wat u verwerpt en wat u aanvaardt. Ik meen eerder dat de mens nuchter, logisch en praktisch moet zijn of hij nu gelooft in een God of niet. Het nuchter, logisch en praktisch denken leert je: als mens kun je alleen bestaan krachtens het bestaan van je medemensen, zonder dat is een menswaardig bestaan niet mogelijk. Daarom moet je je medemensen respecteren, je moet hen helpen, je moet proberen om ook voor hen een menswaardig bestaan mogelijk te maken, omdat alleen op die manier de wereld van de mensen kan voortbestaan, omdat alleen op die manier de mens innerlijk die bevrediging, die rust kan vinden, welke hij nodig heeft omdat alleen op die manier mens-zijn betekenis heeft. Dat is volgens mij het meest belangrijke.

Ik weet, dat er heel veel tendensen zijn in de richting van het humanisme, die door de humanisten in deze tijd worden verworpen. Toch ontdek ik zelfs in encyclieken, zoals de *Humanae vitae*, een werkelijk humanistische tendens. Ik hoor in alle argumenten van de politieke partijen voortdurend weer humanistische denkwijzen, alleen men wil het niet erkennen, men is er bang voor. Misschien is ook dat duidelijk als wij begrijpen waarop de maatschappij is gebaseerd.

Een maatschappij is gebaseerd op macht niet op recht. Die macht is in handen gelegd van kleine groepen. Deze groepen danken hun macht aan het bestaan van een bepaalde traditie; een bepaald geloof zou men kunnen zeggen. Als ik denk aan wat enkele vakbondsleiders in Nederland op het ogenblik aan het doen zijn, dan zeg ik niet: dat is een normaal en logisch beantwoorden aan wat voor alle arbeiders goed is. Dan zeg ik: dat is in de eerste plaats een machtsstrijd. Het gaat erom te bewijzen dat zij de macht in handen hebben. Als je het goed nagaat, zijn het in wezen kleine groepen, die zeer grote groepen met allerlei leuzen (vaak zeer realistische) weten mee te slepen.

Datzelfde zie ik elders, als men uitroept dat de heiligheid van het christendom en de katholieke kerk moet worden verdedigd tegen het heidendom, maar vooral tegen de onchristelijke leefwijze; wat u in Spanje kunt horen. Deze mensen denken heus niet zo inhumain, als u misschien zou denken. U zou zelfs kunnen zeggen, dat ook Thieu ergens humanistische denkwijzen heeft, want dat is de hele wereld al doorgetrokken. Alleen, voor hem is de macht belangrijk. Zodra het gaat om de macht, vergeet men wat men daaraan opoffert, dan geeft het niet meer wat de kosten zijn. Of je een heel land uitroeit, vrouwen en kinderen doodbombardeert, de wereldzeeën vergiftigt of de plantengroei zodanig vernietigt met de gassen die worden uitgewalmd dat de mensen op den duur geen menswaardig bestaan meer hebben, daar denk je niet aan zodra het gaat om macht. Laten we dat goed begrijpen. Die machtsdrift kan het best worden gebroken juist door het humanisme.

Het denken aan de mens als een medemens. Het denken aan jezelf niet als iemand die slechts heeft te gehoorzamen, maar iemand die voortdurend aansprakelijk is voor zichzelf, die zich

niet alleen op zijn denken en geloof mag beroepen, maar die zich ook moet beroepen op de logische feiten, die de consequenties van zijn daden heeft te aanvaarden en ze niet kan afschuiven naar een ander. Als dat werkelijk wordt begrepen, zullen er misschien minder soldaten komen en minder mensen, die het volk wel oven zullen vertellen wat goed voor hen is. Dan komt er wel meer wanorde, maar uit die wanorde komt dan de werkelijke menselijke samenleving. Een samenleving waarin je b.v. niet voorzichtig rijdt in een stad, omdat je anders wordt bekeurd, maar omdat je weet dat je als mens tegenover een medemens een verantwoordelijkheid hebt. Dan is het geen kwestie meer van iemand helpen omdat je nu toevallig bent aangesteld om dat te doen. Maar dan help je een ander omdat jij een mens bent en die ander een mens is. En omdat het mens-zijn van beiden een samenwerking vergt, waardoor gezamenlijk voor beiden het beste tot stand wordt gebracht.

Ik zou eraan willen toevoegen, dat er zoveel elementen van tendensen van Aquarius in de meer moderne vormen van humanistisch denken aanwezig zijn dat het bijna onvermijdelijk is dat het humanistisch denken, de humanistische gang van zaken ook in de toekomst een steeds sterkere nadruk krijgt. Ik betreur het niet, dat men aan onderontwikkelde landen steun geeft. Maar wat ik heel erg betreur is, dat dit gaat uit zakelijk overwegingen of krachtens bepaalde religieuze groeperingen. Ik meen, dat hulp gegeven moet worden van mens tot mens, basta.

Als dat waar zou kunnen worden dat mensen elkaar helpen, omdat zij in de ander de mens zien, dat mensen elkaar aanvaarden en ook verdragen, omdat zij begrijpen wat mens-zijn betekent, zouden wij dan niet een werkelijk kosmische verruiming van begrip hebben gevonden, waardoor de mensheid een nieuwe fase van haar bestaan kan beginnen. Het is een retorische vraag. Mijn antwoord is: ja. Wat het uwe is, moet u maar zelf uitmaken.

U heeft in dit onderwerp als basis gesteld de "kosmische" betekenis van het humanisme. Dan kan ik u alleen maar zeggen, dat dit steeds meer zoeken naar de mens, de betekenis van de mens, het ontdoen van de wereld van allerhande dwingende invloeden uit het paranormale, die in wezen voor de mens niet bestaan en daarvoor in de plaats het stellen van erkende relaties tussen mensen, dwingend en niet dwingend, dat dat humanisme is.

DISCUSSIE

❖ *Hoe bestaat het dat kosmische tendensen alleen met het humanisme verbonden kunnen worden, indien er kosmische invloeden zijn? Werken die toch overal door en niet alleen in het humanisme of manifesteren ze zich in het humanisme misschien anders dan in het boeddhisme, de islam of welke geestelijke richting dan ook?*

Ik meen, dat ik daar een paar punten duidelijk moet stellen. In de eerste plaats zijn kosmische tendensen - daarover heeft u in het verleden al genoeg over gehoord - invloeden van allerhande aard. Zij kunnen zelfs uit de kosmos komen; het kan een kwestie zijn van stofdeeltjes die optreden in de omgeving van de zon - niet zo vaak - ofwel tussen deze zon en haar stelsel en het middelpunt van het Melkwegstelsel om maar iets te noemen. Het zijn dus stralingsvariaties. Er zijn lichte verschillen van ruimtelijke structuur. Dat allemaal tezamen vormen die tendensen. Dat wil zeggen, dat op aarde alle leven - dus niet alleen de mensen - de invloed daarvan ondergaan. En omdat het gelijktijdig gebeurt, is het vaak heel moeilijk om die tendensen te constateren. Maar ze zijn er. Nu zegt U: Die kosmische tendensen hebben die dan meer invloed op het humanisme. Helemaal niet. Zij hebben overal evenveel invloed. Maar nu kan het zijn dat in de ontwikkeling van de mensheid bepaalde psychische ontwikkelingen, geestelijke ontwikkelingen en ook meer materiële kosmische tendensen in een bepaalde richting gaan.

Nu citeert u allerlei godsdiensten. We zouden kunnen zeggen: systemen. Kijk, in een systeem zal men alles dogmatisch verwerken. In het humanisme echter gaat men langzaam maar zeker toch over tot realisme. Dat betekent dus, dat men vrijer staat in de interpretatie van de nieuwe mogelijkheden en ook van de fenomenen. Daardoor zal het humanisme onder de huidige condities dus beter geschikt zijn dan een godsdienst om deze invloeden om te zetten in praktische waarden. Dat wil niet zeggen dat een godsdienst niets waard is, maar godsdienst is gebaseerd op waarheden en stellingen, die duizenden jaren oud kunnen zijn en die door de mensen zijn geïnterpreteerd en voortdurend opnieuw worden geïnterpreteerd en zijn

vastgelegd in een soort korset van filosofie en geloofsdwang. En juist omdat dat bij de humanisten niet bestaat is het humanistisch denken dus - wat dit betreft - veel buigzamer, flexibeler en zal het de tendensen sneller tot uiting brengen. Het mag in feite gezien worden als een kenbare uiting van ontwikkelingen, die zich in de laatste eeuw vooral hebben gemanifesteerd rond en op deze aarde.

❖ *Kunt u iets vertellen over de Stoa? Is het humanisme gebaseerd op de wetten van de Stoa?*

De Stoa is een wandelgang. Wij schrijven het vooral aan de Grieken toe, maar wij hebben het ook wel elders gevonden. Als wij denken aan de manier, waarop bepaalde leringen vroeger in Egypte werden verwerkt, dan vinden wij ook daar wandelingen in zijgangen of in een met zuilen omgeven ruimte van een tempel. Daar zou men ook van Stoa kunnen spreken. Het belangrijke daarbij is: de vrijheid van de filosoof om zijn gedachten te ontwikkelen en de vrijheid van discussie die daaraan verbonden is. Als u deze regels als de wetten van de Stoa wilt beschouwen (er zijn er meer geweest, beleefdheidsregels overigens), dan zou ik zeggen: Ja, dat vindt u inderdaad in het humanisme terug. Maar als u denkt dat de filosofische waarde van het humanisme vergelijkbaar is met die van de Stoa, dan ben ik geneigd te zeggen: neen. Daarin is nog wel een verschil te vinden.

De Griekse filosofen filosofeerden heel vaak alleen om de filosofie. Ik geloof, dat dit, bij de humanisten in wat mindere mate het geval is. Er is een grotere doelgerichtheid, die ook direct in de praktijk wordt gezien en niet alleen maar als een beschouwing over iets wat eventueel zo zou kunnen zijn. Dan heb ik het gevoel dat wij met het leraarsysteem dat in de Stoa wel een heel belangrijke rol speelde, ook te maken krijgen met het opleggen van denkbeelden, die bepalend zijn voor de beweging, de filosofische ontwikkeling van een groep. Ik meen, dat ook dit in het humanisme in wat mindere mate het geval is en dat er een gemakkelijker zelf-denken en zelf-reageren staat tegenover het leergezag zelfs van een filosoof of een denker.

❖ *Hoe wordt de heersende machtsfixatie gebroken bij het merendeel der mensheid? Komen de mensen zelf tot inzicht of gebeurt dit steeds in grote mate door impulsen vanuit de geest?*

De mensen zullen zelf tot inzicht moeten komen, ook als de geest probeert om daaraan mee te werken. Een machtsfixatie wordt eigenlijk op de volgende wijze bedreigd en gebroken:

Een machtsfixatie is praktisch niet te breken als een bepaalde groep de macht in handen heeft. Naarmate echter meer mensen en groepen voor zich een mogelijkheid zien om een macht - zij het een kleinere macht misschien - te verwerven, ontstaat er een machtsverbrokkeling. Daarbij wordt het machtspatroon aanmerkelijk veranderd en krijgt de eenling op den duur wat meer inspraak. Wij weten allemaal dat democratie in de oude betekenis iets ondenkbaars is. Het zou in de moderne maatschappij zelfs een onding zijn. Als iedereen zijn mening over alles moest geven, dan zou men eenvoudig niet meer kunnen reageren. Maar het is duidelijk, dat het gevoel van het volk dat men recht heeft op "inspraak" op zichzelf een gunstige factor is. Want dit gevoel van "wij hebben ook wat te zeggen" beperkt degenen die de macht hebben in hun mogelijkheden. Dan kan de politicus dus niet meer handelen, zoals hij dat zelf goed vindt, omdat hij weet dat hij dan zijn achterban kwijt raakt. Hij moet rekening houden met de mensen.

Zo zien wij ook dat de priester in vele gevallen rekening moet houden met de geloofsbenadering van de gelovigen. Hij kan niet zonder meer zijn gezag opleggen en het hele maatschappelijke leven aanpassen aan zijn visie van het leergezag. Hij moet a.h.w. manoeuvreren en daardoor komt er een sterke verbrokkeling van macht. De machtsillussies worden dus op deze wijze enerzijds gebroken, anderzijds ziet men de mensen voortdurend bezig om de macht op te bouwen, omdat de gewone man nog niet in staat is het wezen van die macht te doorgronden.

Zo zien b.v. in steeds sterker mate een wisseling tussen de vroeger ideologisch-politieke macht en de economische macht, die tegenwoordig veel meer spreekt; en zeker niet alleen in het Westen maar ook in landen, die zich officieel en dogmatisch op een bepaalde ideologie (zelfs materialistische ideologieën) baseren. Hier heeft u het doorbreken van de machtsfixatie. Op het ogenblik, dat verschillende groepen naar dezelfde macht streven en ongeveer even sterk zijn, ontstaat er een verzwakking van machtsuitoefening aan de top en komt er een grotere beslissingskracht aan de lagere factoren. Dit betekent niet, dat de machtsdroom ooit

uit de mensheid is weg te nemen. Laten wij ons voor ogen stellen, dat macht en het streven naar macht zijn vergroeid met het samenlevingspatroon van de mens, en dan kunt u teruggaan, wat mij betreft, tot de holbewoners in het steentijdperk, die machtsdroom is er toen reeds geweest en zal ook blijven bestaan. Naarmate echter de erkenning van een absolute macht kleiner wordt en de neiging om een macht te kritiseren of aan te tasten groter wordt, verandert het machtspatroon zeer sterk.

Ik heb op het ogenblik het gevoel dat wij bezig zijn - en dat zal reeds een 150 jaar zijn - terug te gaan van wat u staats- en regentenmacht zou kunnen noemen in de richting van de kleine groepsmacht. Ik wil daarmee een vergelijking maken tussen de vakbonden en de vroegere burgerorganisaties (gilden), die zich tegen de edelen wisten te verweren toen de steden pas waren ontstaan. Al deze feiten maken wel duidelijk: wij zijn bezig met een ontwikkeling waarbij de macht verbrokkelt. Maar een verbrokkeling van macht is alleen aanvaardbaar, indien de kleinere groepen daarvoor in de plaats een gevoel van verantwoordelijkheid tegenover anderen ontwikkelen. Als dat gevoel er niet is, dan komen wij in een soort roofriddermaatschappij terecht en doodt de een de ander om de macht en om het gewin, zonder dat er ooit iemand beter, verstandiger of wijzer van wordt.

❖ *Kan de machteloosheid de overhand krijgen?*

Machteloosheid bestaat alleen daar waar de neiging bestaat op een macht te steunen. Laten wij een heel eenvoudig voorbeeld nemen: De misdadigheid in de straten neemt toe. En dan spreken wij nu niet over Nederland maar b.v. over New York. In die stad is de situatie op het ogenblik dusdanig, dat je niet op straat kunt komen zonder de kans te lopen bedreigd of aangevallen te worden. Zolang men nu zegt: Dat moet de gemeenschap oplossen, is het probleem niet op te lossen. Zodra de mensen zeggen: Wij gaan ons zelf verdedigen, is de kans groot dat er een oplossing komt. Maar eerst als de mensen begrijpen, dat zij zich in staat moeten stellen om zichzelf te verdedigen door training, het bezitten van wapens en dergelijke, is het mogelijk om de hele terreur teniet te doen. Omdat degenen, die deze terreur niet wensen, altijd sterker zijn dan degenen, die haar wel wensen. Dat is natuurlijk niet erg mooi, maar het is in feite de enige methode.

Een ander voorbeeld: In zeer veel staten is het bezit van wapens strafbaar. Waarom? Omdat een wapen een vergroting van de machts potentie van de eenling betekent. Als wij de eenling toestaan om zich te bewapenen, ontstaat er een situatie die vanuit het huidige standpunt niet aanvaardbaar is, omdat hier het recht van de handigste, van de sterkste gaat meetellen. Een soort Jesse James mentaliteit. Maar vergeet één ding niet: in een dergelijke situatie worden de mensen gedwongen zelf op te treden. Degenen die iets niet willen, zullen dan tezamen moeten strijden tegen hetgeen zij niet willen. Zij zullen dit dan niet moeten betreuren, zich niet beklagen als het hen overkomt en gelijktijdig zeggen dat anderen zijn tekort geschoten. Dan moeten zij zelf ook wat doen. Ik geloof, dat dat toch wel de juiste oplossing is.

❖ *Het gaat natuurlijk hard tegen hard.*

Ja, het gaat altijd hard tegen hard. Dat is wat de meeste mensen niet begrijpen. Je kunt kiezen voor een samenwerking; dat is het beste. Je kunt komen tot een dulden, maar dan moet je je verdedigen zodra het een persoonlijke aantasting gaat betekenen. Dieuldigheid zie je in heel veel woonkazernes tegenwoordig, waar men alleen agressief wordt indien de eigen rechten te sterk worden aangetast, maar men voor de rest alles accepteert. Dan kun je kiezen voor de methode van werkelijk hard tegen hard. Ik zet mij door, tenzij ik tot de conclusie kom, dat het niet kan en door mijn nederlaag ik mij erbij moet neerleggen. Ik persoonlijk geloof, dat wij in de richting van samenwerking moeten gaan. Maar die samenwerking moet dan niet gebaseerd zijn op wat je van een ander verwacht, maar op wat je met een ander samen kunt presteren. En ik meen, dat daar de grote fout ligt in deze wereld.

❖ *Dus gedogen.*

Met degenen die over gedogen spreken heb ik mededogen, omdat gedogen in feite een kletsterm is. Het is een poging om iets mooier te maken of te laten klinken dan het is. Dit gedogen betekent alleen maar: ben je nu van plan om mij een kans te geven of niet. Daar gaat het om. Als men zegt, dat men een Kabinet Den Uyl niet gedooft, dan betekent dat in feite: ik heb er absoluut geen zin in om die vent minister-president te laten spelen. Daar komt het eerlijk gezegd op neer. En nu kunnen wij dat wel allemaal versluieren met mooie argumenten, maar daar komt het op neer. U gebruikt nu die term. In uw land gaat het op het

ogenblik om de vraag: welke groepering zal in staat zijn om de macht nog enigszins in handen te houden en daarmee de vetst betaalde baantjes voor zichzelf in de wacht te slepen? Dat zit allemaal achter de term gedogen. Daarom zeg ik: Degenen die dat met ernst gebruiken, moeten we met enig mededogen aankijken en dan proberen hun woorden te herleiden tot eenvoudig verstaanbare taal, die dan meestal niet zo edel klinkt, maar daarvoor in de plaats datgene heeft wat volgens zeggen de politiek ontbeert, namelijk duidelijkheid.

Ik zou graag nog iets meer willen weten over de evolutie van de kosmos? Het is een probleem dat in het moderne humanisme een grote rol speelt, niet als algemene levensovertuiging, maar om zelf een levensovertuiging te vinden. De evolutie van de kosmos vind ik een uitermate belangrijk vraagstuk. Wij zijn op het ogenblik al zo ver dat wij waarschijnlijk binnenkort zullen ontdekken hoe het leven op aarde is ontstaan. Maar belangrijker vind ik de evolutie in het geestelijk leven. Daaromtrent heb ik een levensovertuiging opgebouwd. Ik zou het zo kunnen stellen: Er is een groot geestelijk reservoir. Dat zouden we de kracht kunnen noemen, die de kosmos en vooral de evolutie van de kosmos beheerst. Wij dragen allen tot die ontwikkeling bij door de ontwikkeling van onze eigen geest om het geestelijk reservoir te versterken. Uit het geestelijk reservoir kunnen anderen dan weer putten.

Ik zal proberen iets daarover te zeggen. In de eerste plaats stoort het mij altijd, dat de mens spreekt over evolutie zonder te begrijpen dat wij in wezen te maken hebben - stoffelijk en zelfs geestelijk - met een soort pulserende tendens. U zou kunnen zeggen dat elke ontwikkeling kan worden uitgezet als een sinusoïde (golflijn) t.a.v. een nullijn. Wij gaan hiervan uit en zeggen: Hier hebben wij een evolutie die een top bereikt. Op het ogenblik dat die top is bereikt, ontstaat er een ander principe, een ander denken of een andere behoefte en wij zien de bestaande vorm afzakken. Wij krijgen dan t.a.v. dit principe een negatieve fase. Indien wij te maken hebben met een ultimatum aan geestelijke ontwikkeling, dan komt er een ogenblik dat we materialisme krijgen, wat wij te dien aanzien negatief kunnen noemen. Maar is het dieptepunt van uiterste materiele benadering tot stand gekomen, dan ontstaat er gelijktijdig een onvermogen om daarmee te leven. Er ontstaat dus weer een vergeestelijkte ontwikkeling, en zo gaat dat verder.

Dat kun je op aarde heel aardig constateren. Je zou het zelfs kunnen vinden in de theorie van het z.g. ademend Al, waarbij wordt aangenomen dat een sterrennevel zich niet voortdurend uitbreidt, maar dat er een ogenblik komt waarop zij haar uitbreiding staakt en op zichzelf begint terug te vallen, wat dan weer een vergroting van kerndichtheid in die nevel ten gevolge heeft, waaruit zij wederom vergrote energie afgeeft, die aan de buitenkant weer zonnen en planeten kan stimuleren. In een dergelijke periode zouden veel novae moeten optreden, ook aan de buitenkant, omdat golven van fijnverdeelde materie vanuit de kern door allerlei explosies a.h.w. naar buiten worden gestuwd.

Ik wil hiermee dus zeggen, dat het woord evolutie ergens beperkt is en dat het menselijk denken geneigd is om alles alleen maar in een stijgende lijn te zien. Ik meen dat dit niet juist is. Ik denk dat men beter zou doen om zich voor te stellen dat afwisselende ontwikkelingen een tijdelijke evolutie kennen en dan komen wij aan het punt, waarop wij in de richting gaan van uw reservoir. Of wij dat nu de onbekende krachten, de kosmos of wat anders noemen, dat doet niet veel ter zake. Zodra het de mensheid aangaat, kunnen wij constateren dat het menselijk denken in een soort wolk rond de aarde aanwezig is. Wij noemen dat meestal het gemeenschappelijk bewustzijn. Daaruit kan inderdaad iedereen, die zich op een bepaalde wijze concentreert, impulsen ontvangen. Hierdoor wordt dus vanuit het geheel van de mensheid het denken en zoeken van de eenling a.h.w. aangevuld. Hij krijgt er gedachten uit.

Wat betreft de eeuwigheid en de energie van de mens lijkt mij de verhouding anders te liggen. Het is zo, dat energie niet teloor kan gaan. Ze kan hoogstens haar vorm veranderen. Er is een zeker lekpercentage overigens in de stoffelijke energie. Dit lekpercentage vloeit af naar een andere dimensie, waardoor daar op een gegeven ogenblik een zodanige hoeveelheid energie ontstaat, dat daar weer een creatieve functie in de materie kan ontstaan.

Nu zijn wij geest. Gaan wij onze persoonlijke geschiedenis na, dan blijkt dat wij in een stoffelijk bestaan een aantal ervaringen opdoen. Een deel van die ervaringen - een betrekkelijk klein deel ervan - heeft te maken met de werkelijkheid, datgene wat voor ons reëel is. En wat voor ons reëel is, blijkt in het ego gefixeerd te blijven. De geest beschikt daarover hoe hoog ze ook stijgt. Het is als het ware de inhoud van haar persoonlijkheid geworden. U zou kunnen zeggen: een trillingsvariant in de energie waaruit zij bestaat. Indien ik nu van mijn energie

geef, dan verminder ik mijn energetisch potentieel wel degelijk, maar ik kan van mijn energie niet zoveel afgeven, dat ik minder wordt dan ik zelf ben. Ik krijg dan aanvulling van energie uit de bron. Het kan zijn, dat mijn energie wordt gegeven aan iets wat niet bestaat of wat niet juist bestaat, dan verlies ik die energie toch en ik neem aan dat zij dan terugkeert tot de bron. In zoverre ben ik het met het kringloopidee van u dus wel eens.

Ik meen echter, dat de mensen al te veel uitgaan van het standpunt: Wij leven op aarde maar één keer, en dat zij zich niet realiseren dat voordat ze op aarde worden geboren een deel van hun bewustzijn reeds een bestaan achter zich heeft. Een bestaan, dat vele verschillende vormen kan hebben gehad en dat ze na de dood weer verder gaan met een bestaan. Er is dus een bewustzijn, een "ik"-begrip en een mate van energie, dat eveneens vele vormen kan aannemen. Ik zou dus willen zeggen vanuit mijn standpunt:

De kosmos evolueert in zich misschien niet, want op het ogenblik dat een ziel het hoogste punt heeft bereikt zal een ander deel van dezelfde energie weer beginnen op het laagste punt. Het zou een soort perpetuum mobile kunnen zijn, indien dat verval van energie er niet zou zijn. Het bestaat materieel en ik ben soms geneigd aan te nemen dat het geestelijk ook zo is, dat naarmate de verschillen in potentie tussen de verschillende geestelijke krachten afnemen er dus een stilstand van werkzaamheid en reactie in de geest ook zou kunnen ontstaan. Het is nog niet zo ver. Zeker weet ik het niet.

Dan zeg ik verder; Aangezien wij het evolutionair denken alleen kunnen toepassen op een bepaalde fase van het bestaan die wij kunnen bepalen, maar niet voor de totaliteit mogen aannemen, kunnen wij vanuit geestelijk standpunt stellen: een entiteit, die zich bewuster wordt, omvat een groter deel van de wereld met haar bewustzijn. Dit betekent, dat haar mogelijkheid om van de krachten van de totaliteit gebruik te maken groter wordt, ofschoon het niet zeker is dat daarmee haar eigen energie groter wordt.

Kennis is dus wel een van de belangrijke factoren die dan in dit evolutionair proces een rol zullen spelen. Bij deze kennis meen ik verder dat je komt tot een vereenvoudiging, zodat de vereenvoudiging van alle waarnemingen tot een gemeenschappelijk patroon waarschijnlijk de hoogste bereiking is. Ik meen, dat deze vereenvoudiging het ons mogelijk maakt om een zo groot deel van de kosmos te overzien en eventueel zelfs ten dele te manipuleren (althans daarin te leven en te werken), dat wij daardoor automatisch de mogelijkheid scheppen voor andere delen van die kracht om een soortgelijk proces door te maken. Dan krijgen we - en dat is bij ons een geloofsstelling - het denkbeeld, dat er een ogenblik zal zijn waarop praktisch alle bewustzijnsmogelijkheden verwezenlijkt zijn. Er is dan geen behoefte meer om te leren en ook niet aan het scherp stellen van tegenstellingen, maar alleen nog de noodzaak om de wetmatigheid van eigen leven te erkennen. Op dat ogenblik zal er volgens ons denken een eenwording tot stand komen van alle persoonlijkheden, die nu aanwezig zijn en van wat u noemt de grote Kracht of het grote Reservoir. Wij zijn dan daar in opgenomen.

Wij nemen aan dat wij daarin ook elkaars eigenschappen a.h.w. overnemen, zodat de kwaliteit van het reservoir waarschijnlijk daardoor verandert of althans op een andere wijze manifest kan worden. En dat zal vermoedelijk in de volgende creatie gebeuren. Is dit voldoende? Het is zo'n veel omvattend onderwerp.

❖ *Ik begrijp het nog niet helemaal, als u zegt: er is eigenlijk helemaal geen evolutie. Als we vergelijken de Neanderthaler met het genie van Einstein, dan is het toch wel heel duidelijk dat er evolutie in de mensen bestaat.*

Uitgaande van uw waardering, want dat is juist wat u vergeet. Einstein had niet kunnen leven onder de Neanderthalers.

❖ *Maar dat is juist de evolutie.*

U noemt het evolutie, maar dat betekent alleen dat de mens van vandaag eigenlijk een misgeboorte zou zijn in de wereld van de Neanderthaler. En in het omgekeerde: de Neanderthaler past niet in deze tijd. Dan spreken wij over een vormevolutie, indien wij uitgaan van ons eigen standpunt. Terwijl wij veel beter kunnen spreken van een voortdurende aanpassing aan de omgeving van vorm, vermogen en gebruik van capaciteiten. Ik geloof dat de omgeving hier sterk bepalend is en dat het begrip "evolutie" dat wij hanteren te maken heeft met het al of niet mogelijk zijn van complexe levensvormen of denkwijzen. Maar of die complexiteit in zichzelf een vooruitgang is, dat is een grote vraag.

❖ *Maar evolueert de omgeving dan?*

De omgeving verandert. Nu is het typerende eigenlijk dat je zegt: Wij evolueren, omdat wij veranderen. Onze verandering is dus altijd een verbetering. En dat komt omdat een ieder, die terugkijkt vanuit zijn standpunt de maatstaven van dit ogenblik aanlegt aan het verleden. Maar zou u de maatstaven van het verleden ten aanzien van het verleden toepassen, dan blijkt dat er veel minder sprake is van een vooruitgang. Dan blijkt zelfs dat vele problemen, die vandaag bestaan, vroeger ook hebben bestaan, alleen op een andere manier omdat de mensen anders leefden, omdat de maatschappij anders was. Ik meen, dat je daarmee rekening moet houden. Het denkbeeld "evolutie" wordt maar al te vaak gekoppeld aan het idee "verandering", alsof elke verandering een verbetering zou zijn.

❖ *Het resultaat is ook een sterke evolutie op staatkundig gebied. Als u ziet dat aanvankelijk de stammen elkaar bestreden, dan de volkeren die tegen elkaar in opstand komen.*

Ja, en nu krijgen wij dadelijk de werelddelen, inderdaad. Het zal nooit gelukken om vrede te krijgen; dat is altijd de moeilijkheid. U denkt namelijk - en nu maakt u volgens mij een fout - dat een vergroting van schaal ook een verandering van b.v. mentaliteit betekent. Mentaliteit rekent u dan volgens de wetmatigheid van uw maatschappij. Maar de wetmatigheden van uw maatschappij zijn juist weer het gevolg van de oervorm van uw maatschappij, die probeert zichzelf zoveel mogelijk in stand te houden. En die maatschappij zowel als haar oervorm is dan meestal niet zo oud. Dus moet ik hier toch ook even protesteren. Ik hoop dat u het niet kwalijk neemt. Want als u zegt: deze vergroting is mooi, dan zeg ik: ja, maar wat gebeurt er dan? Als wij zeggen: wij hebben nu wereldoorlogen en daarin wordt het op den duur - het is bijna onvermijdelijk - een positie kiezen van werelddelen tegenover elkaar, dan zal met de gelijktijdige evolutie van de bewapening van de mens - want zo moet u het dan ook noemen - op een gegeven ogenblik een situatie ontstaan, waardoor voor de mens als enige levensmogelijkheid nog bestaat de primitiviteit van de Neanderthaler of zelfs van een voor hem bestaande vorm. Dan keert men dus terug tot een soort mens, maar geen homo sapiens meer; een beschavingsvorm, een cultuurvorm, die niets meer gemeen heeft met de uwe, ook als die op de afval daarvan misschien is gebouwd.

❖ *Ik heb een meer optimistische levensovertuiging. Ik zie op het ogenblik heel sterk het conflictmodel zoals de sociologen het noemen. Maar ik denk dat dit toch een voorbijgaand verschijnsel is en dat wij tenslotte moeten komen tot een harmonie in de lijn van het humanisme.*

Dat ben ik direct met u eens. Als ik nog wat anders mag opmerken: onze groep probeert een wat u noemt harmoniemodel inderdaad voortdurend te bevorderen. Maar dat wil nog niet zeggen, dat wij daardoor de realiteit uit het oog mogen verliezen. In die realiteit hebben wij niet te maken met onze mooie dromen, maar met de feiten van de menselijke natuur. En die feiten zeggen ons dat een strijd in de mensheid altijd onvermijdelijk is, al is het maar omdat niet een ieder dezelfde smaak heeft en niet dezelfde belangen heeft. Die strijd blijft bestaan. Een harmoniemodel kan dus hoogstens op een elkaar dulden gebaseerd zijn. Maar het geduld van de mens is gewoonlijk niet zo erg groot.

Laten wij dus reëel zijn en zeggen: een conflictmodel van de menselijke samenleving is onvermijdelijk. Een harmoniemodel zal alleen gebaseerd kunnen zijn op een absolute dominantie door een grote of minder grote groep van het geheel. Maar op het ogenblik dat dat optreedt, zijn er gelijktijdig tegenwerkende krachten, die op een gegeven moment het conflict nog sterker tot uiting zullen brengen. Dan krijgen we te maken met een repressie of eruptie. Dat is reëel denken. Ik geloof, dat dat realisme t.a.v. de mens noodzakelijk is, want de mens is een vorm die geconditioneerd is niet in enkele eeuwen, maar in vele tienduizenden jaren. Dit kan niet direct veranderen. Onze enige hoop berust op wat wij noemen de menselijke geest, het menselijk bewustzijn, ook datgene wat boven de psychische mogelijkheden van de stoffelijke mens uitgaat. Maar deze mens kan de verschijnselen niet bestrijden. Zij kan alleen de gerichtheid ervan veranderen. Daar is onze hoop op gevestigd. Wij zijn in dat opzicht erg optimistisch.

Als u weet hoe dicht de mens in de laatste vijftien jaar bij een wereldoorlog heeft gestaan, zelfs meermalen, dan heeft u daar in misschien enig begrip voor. En als u zou weten wat eigenlijk verhoed heeft dat het zover zou komen, dan komt u toch tot de conclusie dat dat zelfs niet het afschrikingsbeleid is van de defensie, maar dat het in wezen de onrust is, die t.a.v. bepaalde acties van staten e.d. in die staten zelf bestaat: de verwerping ervan.

Bijvoorbeeld: Pentagon en Kapitoel zijn op het ogenblik nog steeds geneigd om zo snel mogelijk de strijd in Vietnam te hervatten. Maar het conflict, dat in het volk daarover is ontstaan, maakte het noodzakelijk om - voorlopig althans - dit stop te zetten. En als deze mentaliteit blijft bestaan of ze neemt toe, dan krijgen wij op den duur een Amerikaans isolationisme in plaats van de neiging om voor iedereen gelijktijdig vader en "koetje" te gaan spelen. Dit zijn gewoon voorbeelden uit de praktijk. Als wij leren om de feiten te zien zoals ze zijn en ons geen vaste voorstellingen ervan maken, dan werken wij met een werkelijkheid waarin wij onze innerlijke, onze geestelijke waarden praktisch kunnen gebruiken.

Ik vind het heel mooi dat iemand met een bordje staat te zwaaien "er moet vrede zijn", maar als hij dan onmiddellijk begint ruzie te maken met een ander die zegt "wat sta je hier stom", dan klopt er iets niet. Dan moeten we dus onze mentaliteit, onze benadering van de ander wijzigen. Volgens mij kun je van een conflictmodel tot een harmoniemodel hoogstens komen - en dan zeer beperkt - als het onderling begrip dermate groot wordt, dat de onderlinge verschillen niet alleen getolereerd, maar als noodzakelijk worden erkend. Dat is ook noodzakelijk voor het eigen "ik" en de waarde daarvan.

❖ *Dan geloof ik juist, dat wij niet naar die noodzakelijkheid toe gaan, want de milieuverontreiniging neemt dusdanige vormen dat wij - ik denk al over 25 á 30 jaar - voor de noodzaak staan om met elkaar over de gehele wereld te gaan overleggen hoe wij deze gevaren kunnen bezweren.*

Inderdaad. En dan zullen degenen die op het ogenblik het rijkst zijn geneigd zijn om daar wat aan te doen. Anderen echter zullen alleen mee werken, indien zij een stuk van de koek krijgen, die de rijkere, omdat zij toch al zoveel moeten doen, hun niet zullen willen geven. Met andere woorden: hier is sprake van iets wat niet reëel door te voeren is, voor dat er onherstelbare veranderingen ontstaan zijn. Dit is gewoon menselijk. En dat weten wij.

❖ *Maar dat is niet onherstelbaar.*

Niet onherstelbaar in zoverre, dat de aarde zich altijd weer kan herstellen. Maar de periode die zij nodig heeft om zich na een kritieke fase van verontreiniging weer terug te werken tot een normale toestand is dermate lang - zelfs indien de mens alles zou doen - dat het de vraag is, of het menselijk ras in zijn huidige vorm (dus zonder bepaalde biologische aanpassingen aan de veranderingen in het milieu) zou kunnen voortbestaan. Maar zijn deze veranderingen eenmaal genetisch gefixeerd, dan zal die mens weer niet kunnen leven in die veranderde wereld. Hij zou dus bepaalde verontreinigingen in stand houden. U moet zo denken: Als wij rekening houden met de waterverontreiniging, zoals die nu is, dan hebben wij niet alleen te maken met de waterverontreiniging zoals in de rivieren en de binnenwateren voorkomt, maar wij hebben te maken in feite met een vergiftiging van de zee. De wereldzeeën zijn erg belangrijk voor de vochtkringloop. Daarnaast hebben ze toch ook een belangrijke functie in de zuivering van de atmosfeer en van een deel van de zuurstofvoorziening. Deze functies zijn aangetast. Om de wereldzeeën te zuiveren tot een niveau van ongeveer 1850, zou men waarschijnlijk een 5000 jaar nodig hebben. In die tijd zal de mensheid zich dermate moeten beperken dat de totale verontreiniging aan de zeeën toegevoegd (en daar bij moeten zeker geen onoplosbare stoffen zijn) niet groter is dan ongeveer 3 % van het huidige niveau. In feite hebben wij te maken met een niveauverhoging. In Nederland zal deze verhoging iets minder zijn. In Duitsland begint men dit ook wat te beperken. In de USA is dat nog niet het geval, alleen t.a.v. bepaalde rivieren. In Canada is er nog helemaal geen sprake van.

Als wij spreken over de luchtverontreiniging, dan moeten wij niet alleen rekening houden met de verontreiniging door lood en ijzer in de gassen die door het verkeer worden uitgebraakt, maar ook met de verschillende stoffen die door de industrieën worden verspreid. Bovendien moet men ook rekening houden met het wegvallen van het bomenareaal, dus het wegvallen van een deel van het omzettings- en zuiveringsvermogen van de plantengroei, die echter zelf door deze vergiftiging van de atmosfeer langzaam maar zeker in vele delen van de wereld is aangetast. En zo kan ik doorgaan. Het is dus niet zo'n optimistisch beeld. Nu kan men zeggen: de mensen moeten binnen 20 á 25 jaar - laten wij die norm maar aanhouden - absoluut elke verontreiniging staken. Maar hoe kunnen zij dan nog leven volgens de maatstaven, die zij nu nog onontbeerlijk achten?

❖ *Wij zullen terug moeten.*

Ja, wij zullen terug moeten, maar we zullen niet alleen terug moeten in economie en in productie, dat is misschien nog denkbaar. Wij zullen terug moeten in mensenaantal. En dat gaat in tegen de mens voortdurend aangepaste en ten dele ingeschapen voortplantingsdrift. Dat betekent dus dat de mensheid nooit in een zo grote mate zou kunnen afnemen, dank zij natuurlijke en harmonische omstandigheden, dat de mogelijkheid om het menselijk ras in leven te houden aanwezig blijft. Dat impliceert weer, dat de mensen zeggen: Ja, als wij zorgen voor het nageslacht, dan sterven wij nu. Maar er zijn ook velen die zeggen: Laat ons nu maar leven, het nageslacht moet later maar zien wat het dan doet. Het is een heel moeilijke situatie. Ik geloof, dat je daarmee weer terecht komt bij het humanisme. Een humanist zou in dit geval zeggen: Wat een ander doet dat moet hij weten, maar ik zal zoveel mogelijk zorg dragen voor de waarden van een ieder. Ik zal het recht van een ieder op zijn eigen waarde erkennen, maar ik zal in de eerste plaats juist handelen en juist leven, zoals ik ben en proberen anderen te laten zien dat zij ook een verantwoordelijkheid hebben tegenover de medemensen, niet alleen volgens een bepaalde formulering, maar in totaal.

U kunt natuurlijk optimistisch zijn, maar als u uitgaat van de gegevens waarop u zich baseert, dan heeft u meer reden om pessimistisch te zijn. Als wij echter uitgaan van het standpunt dat deze gegevens onjuist zijn en dat de mensheid, voordat de situatie werkelijk kritiek gaat worden voorlopig nog wel 300 jaar de tijd heeft, dan zit de situatie anders. Want dan hebben wij vele generatiewisselingen meegemaakt, waardoor datgene, wat bijna onaanvaardbaar is voor de mensen die nu leven, voor het nageslacht natuurlijk zal zijn geworden. En dan krijgen wij wel de kans om de mentaliteit te veranderen. Maar dat kan niet in één generatie. Daar gaan wel 3 generaties overheen. Ik meen, dat die mogelijkheid er wel in zit en dat wij daarom niet zo pessimistisch behoeven te zijn. Er is tijd genoeg!

❖ *Maar is het niet zo dat het bewustzijn van de mens toch bezig is om van egoïsme naar altruïsme te groeien en daardoor weer een andere betekenis krijgt, een andere instelling?*

Ik geloof, dat dit niet helemaal juist is, maar er zit wel iets in. Het is namelijk zo, dat elke mens egocentrisch denkt en leeft. Hij kan alleen zichzelf beschouwen als het centrum van ervaringen en mogelijkheden. Hij refereert dus alles wat hij waarneemt aan zichzelf en daarmee ook aan zijn persoonlijk gedachtepatroon. Daarvan moeten wij uitgaan. Dat de mens vanuit zichzelf en volgens dit in hem bestaande beeld steeds meer geneigd zal zijn om altruïstisch denkend aan de medemens op te treden, daarmee ben ik het eens. Maar wij vergeten hopelijk toch niet, dat wat vele mensen voor u goed vinden vanuit uw standpunt voor u helemaal verkeerd kan zijn. Daar zit nu juist de ellende in. De meeste mensen willen u goed doen, maar volgens hun maatstaven. Dat menen zij eerlijk en oprecht en zij doen er ontzettend veel aan. Maar daarmee ontnemen zij u in feite de mogelijkheid u te ontwikkelen op uw eigen wijze, Dat betekent dan weer allerlei psychische problemen en verdringingsverschijnselen, waardoor u onevenwichtig wordt en in uw reacties geneigd bent tot egoïsme, ook al vermoedt u dat soms als altruïsme.

❖ *Dan wil ik nog eraan toevoegen: U noemde een curve van op en af enz., maar vindt daar ook niet een zekere spiraalwerking plaats?*

De spiraal geldt voor het "ik". Zij geldt niet voor de totaliteit. Wij maken vaak de grote fout te denken dat:

- a. een geestelijke ontwikkeling identiek is aan een stoffelijke ontwikkeling;
- b. die geestelijke ontwikkeling altijd tot uitdrukking zal komen in de stof, wat ook niet juist is.

De praktijk is ongeveer zo: Beschouw het leven op aarde als een school. Als het bewustzijn op een gegeven ogenblik geen mogelijkheid meer heeft om zich in de stof voldoende uit te drukken, zoekt het een andere vorm om zich te uiten. Het verandert dus van besef en van wereld; dat zou u, dan evolueren kunnen noemen. Het "ik" gaat dus verder. Maar ook hier is het de vraag, of wij van evolutie kunnen spreken. De volgende argumenten zijn gebaseerd op geloof, ik zeg dat erbij. Veel van wat ik heb gezegd is redelijk gestoeld op weten. Het volgende is zuiver geloof. Wij geloven inderdaad dat er een scheppende Kracht is. Wij geloven dat uit die scheppende Kracht het individu voortkomt. Maar wij geloven dat die scheppende Kracht niet in ruimte en tijd is uit te drukken. Wij geloven dat zij er buiten staat. Daarom geloven wij dat vanuit de scheppende Kracht gezien, het totaal van de schepping een gelijktijdigheid is en een voortdurendheid. Dan nemen wij aan, dat wij dus alleen datgene ontdekken wat er reeds in ons zit; wij verwezenlijken slechts die mogelijkheden, welke inherent zijn aan ons geestelijk

wezen. En dan is het de vraag, of je moet spreken van geestelijke evolutie of van een ontwaken tot de werkelijkheid van je eigenbestaan.

❖ *Het is misschien meer een openbaring van hetgeen je bent.*

Ik geloof niet, dat u het zelfs een openbaring moet noemen. U moet het gewoon een terugkeer noemen, een herwinnen. U heeft uw geheugen verloren en stukje bij beetje wint u het terug. Dat wat u goed heeft gekend, zult u snel aanleren, het andere wat langzamer, maar op een gegeven ogenblik bent u weer uzelf. Ik geloof, dat wij in die zin terugkeren naar een totaliteit. Maar dat is geloof.

❖ *De humanisten in deze tijd geloven toch niet aan een leven na de dood.*

Fout. De humanisten in deze tijd stellen niet dat het om humanist te zijn noodzakelijk is te denken of te geloven aan een leven na de dood. Zij stellen dit niet als noodzaak, maar zij verwerpen het niet. Een humanist van deze tijd is over het algemeen iemand die zegt: Ach, wat zou ik mij druk maken over de vraag, of er een leven na de dood is, als ik niet eerst nu datgene van mijn leven maak wat ervan te maken is. Een humanist erkent dat iedereen het recht heeft te geloven op zijn wijze; te geloven aan een hiernamaals of aan wat anders. Maar dat hij dit menswaardig moet doen en dat hij bereid moet zijn zijn medemensen in hun eigen waarde te aanvaarden en te ontmoeten. Dat is dus heel iets anders. Er zijn humanisten, die spiritist zijn of katholiek, protestant, hindoe. Het is zelfs zo, dat er in de humanistische ontwikkeling op het ogenblik een keerpunt komt, er zijn humanisten, die tot vertaling komen - hoofdzakelijk in het engels - van verschillende Oud-Indische geschriften, de Bhagawad Gita b.v. en dat is heel belangrijk. Want nu wordt de Oosterse denkwijze en filosofie veel mee toegankelijk in het Westen en maakt daar een ontzaglijke ontwikkeling door. Dat is ook humanisme. De humanisten zeggen niet: Dat is waar. Zij zeggen: Je moet ervan kennis nemen. Ik meen, dat dit typerend is voor een humanist. Hij is bereid kennis te nemen, maar verplicht zich niet te geloven of te verwerpen. Hij erkent alleen dat een ander het recht heeft wel te geloven of te verwerpen en dat de band tussen de mensen moet zijn gebaseerd op menswaardigheid van gedrag, een intermenselijke relatie waarbij men zoveel mogelijk komt tot harmonie en samenwerking, zonder dat het persoonlijke van de mens daardoor verloren moet gaan.

Ik heb wel eens gehoord, dat katholieken heiligen aanbidden; dat is niet waar. En ik heb ook wel horen vertellen, dat joden moeten geloven in een leven na de dood; en dat is ook niet waar. Er zijn er heel veel die er niet in geloven. Uw leven is anders; dat is harmonie met God. En of er een leven na de dood komt of niet, daarover zullen wij niet spreken, maar het spiritisme is voor hen niet aanvaardbaar.

CONCLUSIE:

Wij zijn zo geneigd onze eigen voorstellingen van het een of ander te leggen. Wij zeggen doodgewoon: Iemand is zo. Dat is nooit waar. Wij moeten eerst kennis nemen van de stelling en daarna nog van de mens. Pas dan kunnen wij weten wat bepaalde stellingen in een bepaalde vorm voor een bepaalde mens betekenen.

Het humanisme streeft wel degelijk naar eenheid onder de mensen, maar dat mag geen eenheid zijn die gebaseerd is op het egaliseren en normaliseren totdat die met een DIN-nummer kan worden aangeduid, bij wijze van spreken. Het gaat hier juist om de menselijke veelzijdigheid in stand te houden. Die menselijke veelzijdigheid kun je alleen bereiken, indien je aan elke mens het recht toekent zelf te denken. Als u voor uzelf elk geloof en elke filosofie, zoals ook de woorden die wij hier spreken, kritisch durft beschouwen en dat u niet zegt: De geest heeft dit gezegd, dat is waar; of: dat is niet waar, want de geest heeft het gezegd. Gaat u zich eens afvragen: Zit er wat in? Je moet zelf leven, je moet zelf werken. Degenen die begonnen zijn met zich af te vragen: Wat is de verklaring van de verschijnselen die wij rond ons zien, zijn de eerste humanisten geweest. Zij hebben zich afgevraagd: Hoe zit het met alle artikelen van het geloof? Zij zijn de humanisten, die de mens proberen vrij te maken. Zij zeggen: Achter de filosofie moet een feitelijke achtergrond liggen. Waarom? Hoe? Dat zijn humanisten. De humanisten zijn degenen die zoeken naar de kern der dingen, die proberen alles wat zij daaromtrent in en vanuit zich ervaren in harmonie verder te ontwikkelen, verder tot stand te brengen. Dat is juist een van de redenen waarom wij dit onderwerp, toen het ons werd voorgesteld niet hebben verworpen. want hier zit iets in dat inderdaad een alomvattende betekenis heeft voor de geest in zijn hoogste elementen zowel als

voor de materie. Het is in vrijheid samengaan. Het is in vrije en wederkerige ervaring en aanvaarding datgene tot stand brengen wat men tezamen noodzakelijk of wenselijk acht. Het is niet anderen dwingen, maar in vrijheid samenwerken. Dat is het belangrijkste in de kosmos. Of u gelooft in God of niet. Wij zijn het, dat weten we nu en als u doodgaat, merkt u heus wel dat wij bestaan. Ook als u het niet heeft geloofd op aarde. Als wij zeggen: Er is geen God, dan zal er toch een ogenblik zijn, dat wij met iets worden geconfronteerd wat voor ons dan toch God is.

En dan kunnen wij wachten totdat het zover is. Maar wat wij niet kunnen laten wachten dat is wat wij nu zijn. Want wat wij nu zijn, dat is het meest belangrijke voor ons. Wat wij nu zijn, wat wij nu denken, wat wij nu kunnen betekenen in de wereld. De betekenis als mens die je hebt, dat is belangrijk, dat kan niet wachten.

Het is daarom dat ik het humanisme zeer hoog aansla. Ik meen, dat het ook in deze tijd - en zeker in de Aquarius-ontwikkeling - een beduidende, om niet te zeggen misschien zelfs dominerende rol speelt. Een rol, die niets meer heeft te maken met denkbeelden van morele herbewapening en dergelijke, maar die zuiver te maken heeft met het menselijk worden van de mens tegenover de mens. Het terzijde stellen van ideëel concurrentie om daardoor te komen tot een praktische samenwerking.